

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΝΔΡ. ΤΣΙΡΙΜΠΙΑ

**ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦ. ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ Β' ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ
ΕΝ ΤΩ ΥΠΟΥΡΓΕΙΩ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΤΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

**Ο ΑΤΟΜΙΚΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΖΩΗ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ ΠΕΡΙ ΤΑ ΤΕΛΗ
ΤΟΥ Ε' ΚΑΙ ΑΡΧΑΣ ΤΟΥ
Δ' Π. Χ. ΑΙΩΝΟΣ**

**ΑΘΗΝΑΙ
1938**

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΝΔΡ. ΤΣΙΡΙΜΠΑ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦ. ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ Β' ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ
ΕΝ ΤΩ ΥΠΟΥΡΓΕΙΩ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΟΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Π. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

**Ο ΑΤΟΜΙΚΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΖΩΗ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ ΠΕΡΙ ΤΑ ΤΕΛΗ
ΤΟΥ Ε' ΚΑΙ ΑΡΧΑΣ ΤΟΥ
Δ' Π. Χ. ΑΙΩΝΟΣ**

ΑΘΗΝΑΙ
1938

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΟΑΝΝΙΝΑ 2006

Πᾶν γνήσιον ἀντίτυπον φέρει τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφήν
τοῦ συγγραφέως.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

BIBLIOΓΡΑΦΙΑ

- Blass Fr.** — Attische Beredsamkeit, I^o Leipzig 1887.
- Dirlmeier Fr.** — Φίλος und φιλία im vorhellenistischen Griechenland. Diss. München 1931.
- Dreerup Engelbert** — Aus einer alten advokaten republik. (Demosthenes und seine Zeit). Paderborn 1916.
- Dyreff A.** — Die Ethik der alten Stoa. (Berliner Studien für die klassische Philologie und Archaeologie N. F. Bd. II, Heft 2—4) Berlin 1897.
- Meyer Eduard** — Geschichte des Altertums. Stuttgart und Berlin 1902 V B.
- Pöhlmann R.** — Grundriss der griechischen Geschichte 3 Aufl.
- » » — Isokrates und das Problem des Demokratie. München 1913.
- » » — Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt. I B. 2 Aufl.
- Schmid W.** — Geschichte der griechischen Literatur. VII°, 2,1. München 1920.
- Τσίριμπα Βασ.** — Die Stellung der Sophistik zur Poesie im V und IV Jahrhundert bis zu Isokrates. Diss. München 1936.
- » » — Οι πρωτοπόροι της ἐθνικοσοσιαλιστικῆς ἀγωγῆς. *Εκδ. Β' *Αθήναι 1938.
- Wundt M.** — Geschichte der griechischen Ethik I B. Entstehung der griechischen Ethik. Leipzig 1908. II B.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελις
Πρόλογος	ζ'—η'
Α'. Τὸ Ἰδεῶδες τῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν στροφὴν τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος. Ατομικισμὸς (Individualismus)	1—6
α') Ἐξουσία	6—10
β') Πλοῦτος	10—13
Β'. Ἐπίδρασις τοῦ Individualismus ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν	
α') Ἐπὶ τῆς Θρησκείας	14—20
β') Ἐπὶ τοῦ Κράτους	20—35
Γ'. Ἐπίδρασις τοῦ Individualismus ἐπὶ τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν τοῦ ἀτόμου	
α') Ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς συγγενείας	36—39
β') » ἐπὶ τῆς φιλίας	40—41
γ') Ἐπὶ τῆς σεξουαλικῆς ἠθικῆς	42—50
1) Ἄνδρες	
2) Γυναῖκες	
Δ'. Ἡ δημιουργηθεῖσα ἀντίδρασις κατὰ τοῦ Individualismus	51—58

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ παρὸν θέμα, τὸ ὁποῖον ὁ σεβαστός μοι σοφὸς καθηγητῆς τῆς παιδαγωγικῆς καὶ κλασσικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου ἀξιότιμος κ. Geh—Rat Dr Albert Rehm εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μοὶ συμβουλεύσῃ νὰ πραγματευθῶ, ἀφορᾷ τὴν ἔρευναν τῶν αἰτίων τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν ἔζησεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς κατὰ τὴν μεταξὺ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τῶν δύο πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος πεντηκονταετίας.

Ἴνα δὲ τὰ αἷτια καὶ τὴν τούτων ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων ἐπίδρασιν ἐναργέστερα ἐμφανίσωμεν, ἀναγκαζόμεθα νὰ δώσωμεν, ὅσον εἶναι ἡμῖν δυνατόν, πιστὴν εἰκόνα τῆς καθόλου πραγματικῆς καταστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον. Τούτου ἕνεκα δὲν θέλουσιν ἀπασχολήσει ἡμᾶς ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ αἱ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι τοῦ Σωκράτους, Πλάτωνος, Ξενοφῶντος καὶ ἄλλων φιλοσόφων, ἀλλὰ μόνον αἱ ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας εἶχεν αὐτὸς οὗτος ὁ λαὸς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην περὶ ζωῆς, θρησκείας, κράτους καὶ ἠθικῆς.

Τὰς ἀντιλήψεις δὲ ταύτας θέλομεν συναγάγει ὄχι ἀπὸ θεωρητικὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, ἀλλ' ἀπ' αὐτὴν ταύτην τὴν τρέχουσαν καθημερινὴν ζωὴν τοῦ λαοῦ, δηλαδὴ ἀπὸ τὰς πολιτικὰς του ἐνεργείας, ἀπὸ τὰς δίκας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν του.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι οὐχὶ σπατίως αἱ ὑψηλαὶ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι διαφόρων κατὰ καιροὺς ἐκλαμπάντων ἀτόμων ἀποτελοῦσιν ἀντίδρασιν κατὰ μιᾶς ἡκιστα εὐχαρίστου καταστάσεως τοῦ συγχρόνου των λαοῦ, τὸν ὁποῖον προσπαθοῦσι νὰ ἀπαλλάξωσι ταύτης. Ἡ τοιαύτη ὁμῶς τούτων προσπάθεια μένει πολυλάκις καὶ ἄνευ σπουδαίων ἀποτελεσμάτων. Τοῦτο θέλει καταδειχθῆ καὶ διὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ λαὸς ἄλλα ἐφρόνει καὶ ἔπραττεν ἢ οἱ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀναδείξαντες καὶ τὰ μέγιστα τιμήσαντες ἐν τῷ κόσμῳ ἔθνικοὶ ἡμῶν φιλόσοφοι.

Ἰδιαιτέραν δὲ σημασίαν ἐνέχει καθ' ἑαυτὴν ἡ περίοδος αὕτη τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, καθόσον διὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων καὶ τῆς καθόλου ζωῆς της παρεσκευάσθη τὸ τέλος καὶ τὴν στροφὴν τῆς ἐνδόξου ἑλληνικῆς κλασικῆς ἐποχῆς πρὸς τὴν ἑλληνιστικὴν τοιαύτην, ἣτις ἀποτελεῖ νέον σταθμὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ἄλλ' ὅμως ἰδιαιτέραν σημασίαν προσλαμβάνει ἡ ἐξέτασις τῆς περιόδου ταύτης διὰ τὴν σύγχρονον ἑλληνικὴν κοινωνίαν. Εἴμεθα τῆς γνώμης, ὅτι ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῶν λαμπρῶν περιόδων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὁμοίαν τῶν σκοτεινῶν τοιούτων δυνάμεθα ν' ἀντλήσωμεν πολὺτιμα διδάγματα διὰ τε τὴν σύγχρονον ἐθνικὴν, πολιτικὴν, κοινωνικὴν, οἰκογενειακὴν καὶ ἀτομικὴν ζωὴν μας. Τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἀνὰ χεῖρας ἐργασίας μου. Ἐν αὐτῇ θέλει ἴδει ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ὁ ὀλέθριος ἀτομικισμὸς (individualismus), ὅστις παρ' ὀλίγον θὰ ὠδήγει κατὰ κρημνῶν τὴν προσφιλῆ ἡμῶν πατρίδα κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετίας, ὑπῆρξεν ὁμοίως ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς παρακμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν μελέτην ταύτης οὐχὶ ἀπαξ θὰ σταματήσῃ οὗτος, ἵνα μετὰ πικρίας καὶ ἐντροπῆς ἀναμνησθῇ τοῦ νεοποῦ ἔτι παρελθόντος τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς κοινωνίας, τὸ ὁποῖον ἐν πολλοῖς ἦτο ἀτυχῶς πιστὸν ἀντίγραφον ἐκείνης.

Ὡς κυρίας δὲ πηγὰς τῆς παρούσης ἐργασίας ἐχρησιμοποίησαμεν μόνον τὸν Ξενοφῶντα, Ἀυσίαν, Ἴσοκράτη καὶ τινὰς τῶν ἀρχαιοτέρων ῥητόρων. Δὲν παρημελήσαμεν ὅμως νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψει καὶ τὰ σύγχρονα ἔργα τοῦ Εὐριπίδου καὶ Ἀριστοφάνους, ὡς καὶ τοῦ Θουκυδίδου.

Τέλος δ' αἰσθάνομαι ἑμαυτὸν ὑποχρεωμένον νὰ ἐκφράσω τὴν βαθεῖαν καὶ εἰλικρινῆ εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὸν σοφὸν διδάσκαλόν μου κ. Albert Rehm, ὅστις εὐηρεστήθη καὶ νὰ ἐλέγξῃ τὴν παροῦσαν ἐργασίαν μου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Ἰουνίου 1938

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΤΣΙΡΙΜΠΑΣ

Κ.Δ. της Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Α' ΤΟ ΙΔΕΩΔΕΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΣΤΡΟΦΗΝ ΤΟΥ Ε' ΠΡΟΣ
ΤΟΝ Δ' Π. Χ. ΑΙΩΝΑ

INDIVIDUALISMUS

Είναι γνωστόν, ὅτι μετὰ τοὺς περσικοὺς ἀγῶνας οἱ κάτοικοι τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος κατείχοντο ἀπὸ σφοδρὰν ἐπιθυμίαν ἀνωτέρας μορφώσεως, ἵνα εἶναι ἱκανοὶ νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τὰ τῆς πόλεως, ὅπερ ὡς νόμιμον πλέον πολιτικὸν δικαίωμα ἐξεχωρήθη εἰς πάντας τοὺς πολίτας. Ὁ πόθος οὗτος ἱκανοποιήθη τὸ μὲν διὰ τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῶν μετὰ τῶν κατοίκων τῶν νήσων καὶ Μικρᾶς Ἀσίας, τὸ δὲ διὰ τῆς διαδόσεως τοῦ ἰωνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἡ ψυχολογικὴ κατάστασις τῶν ἠπειρωτῶν Ἑλλήνων ἦτο τοιαύτη, ὥστε ὁ μετενεχθεὶς μικρασιατικὸς πολιτισμὸς ν' ἀσκήσῃ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτῶν. Ἀλλ' ἰδιαιτέρως μεγάλη καὶ βαθεῖα ἦτο ἡ ἐπίδρασις τῶν *μοδέρνων διδασκάλων, τῶν σοφιστῶν*, οἵτινες περὶ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος ἀφίχθησαν καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἑλλάδι καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐν Ἀθήναις¹⁾.

Οἱ σοφισταὶ ἦσαν γεννήματα τῆς ἐποχῆς των, διότι προῆλθον ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τῆς τότε κοινωνίας, τὰς

¹⁾ Βλ. διδακτορικὴν ἐργασίαν μου. «Die Stellung der Sophistik zur Poesie im V und IV. Jahrhundert bis zu Isokrates». Diss. München 1936 σ. 19.

ὁποίας ἀνέλαβον οὗτοι νὰ θεραπεύσωσιν. Ἡ μεγαλύτερα δὲ ἀνάγκη, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ Ἑλληνες καὶ ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, ἦτο ὅχι τόσον ἡ δίψα διὰ τὰς θεωρητικὰς σπουδὰς, ¹⁾ ὅσον ὁ πόθος νὰ γίνωσιν ἀξιοὶ πολιτικοὶ ἄνδρες. Ἡ πολιτικὴ ἐνεργητικότης ἀπειτέλει κατὰ τὴν περιόδον ταύτην τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ζωῆς των²⁾. Τὴν ἀνάγκην λοιπὸν ταύτην τ. ἔ. τὴν προπαρασκευὴν τῶν πολιτῶν εἰς πολιτικοὺς ἄνδρας, ἀνέλαβον νὰ ἱκανοποιήσωσι κυρίως οἱ σοφισταί. Ὡς μέσον δὲ κατάλληλον πρὸς τοῦτο ἐχρησιμοποίησαν τὴν ῥητορικὴν τέχνην, διότι ἐνόμιζον, ὅτι αὕτη εἶναι τὸ μόνον καὶ ἀπαραίτητον προσὸν τοῦ μέλλοντος πολιτικοῦ ἀνδρός.

Ἄλλ' οἱ σοφισταί δὲν περιορίσθησαν εἰς τοῦτο μόνον. Ἄνδρες εὐρείας καὶ ἐγκυκλοπαιδικῆς μορφώσεως, δεξιότατοι χειρισταί τοῦ λόγου, καὶ ἰδίως ῥιζοσπάσται νεωτερισταί, μετέδωσαν εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτῶν τὸ μὲν νέας ἐπιστημονικὰς γνώσεις, ἐν τοῖς πλείστοις ὀρθὰς καὶ ἀναφερομένας εἰς πάσας τὰς τότε γνωστὰς ἐπιστήμας, εἰς ὧν τὴν θεμελίωσιν καὶ περαιτέρω ἐξέλιξιν ἀναμφιβόλως συνετέλεσαν³⁾, τὸ δὲ εἰσῆγαγον καὶ νέας κοινωνικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις⁴⁾ κυρίως περὶ Κράτους, Θρησκείας καὶ Ἠθικῆς. Διὰ τῶν νέων τούτων διδασκαλιῶν, αἵτινες ἦσαν πρωτοφανεῖς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔφερον εἰς φῶς τὰς ἀντιθέσεις μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου, τῆς πρωταρχικῆς ἀνευ νόμων καταστάσεως τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν πολιτικῶν συμβάσεων, τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἠθικῆς. Δὲν ἐδίστασαν δὲ οὗτοι νὰ ταχθῶσιν ὑπὲρ τοῦ ἀτομικοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀτομικῆς ἠθικῆς κηρύξαντες «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος». Ἄλλ' ἡ ῥιζοσπαστικώτερα αὐτῶν διδασκαλία ἦτο ἡ ἀμφιβολία καὶ ἀρνήσις τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ⁵⁾.

1) Πλούτ. Νικ. § 23.

2) Βλ. διδακτ. ἐργ. σ. 20 κ. ἑ.

3) Βλ. διδακτ. ἐργ. σ. 26 κ. ἑ. καὶ ὑπόσημ.

4) Βλ. διδακτ. ἐργ. σ. 23 κ. ἑ.

5) Βλ. διδακτ. ἐργασ. σ. 62 κ. ἑ. (βλ. Vorsokratiker II° 80 B 4

Αἱ σοφιστικά δ' αὖται διδασκαλῖαι ἦσαν ἀναμφισβητήτως *μία ἰσχυρὰ ἀντίδρασις κατὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων* τοῦ προηγουμένου καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος, τῶν ὁποίων κύριοι ἀντιπρόσωποι ἦσαν οἱ δύο μεγάλοι τραγικοί τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ *Αἰσχύλος* καὶ ὁ *Σοφοκλῆς*, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ πρῶτος τούτων, εἰς τὰ δράματά των, τὰ ὁποῖα εἶναι, δύναται τις νὰ εἴπῃ, κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικὰ δράματα, *πραγματεύονται κυρίως τὰ προβλήματα τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἢ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς ἀπὸ τῆς θεότητος, τὰ προβλήματα τῆς εὐθύνης καὶ τῆς ἀνθρωπίνης τύχης*. Οἱ θεοὶ τῶν μεγάλων τραγικῶν μας εἶναι παντοδύναμοι, παντογνώστοι καὶ τῶν πάντων κύριοι. Ὁ ἄνθρωπος κατ' αὐτοὺς εἶναι ἀδύνατος καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ· δι' ὃ ὀφείλει οὗτος νὰ ὑποτάσσεται εἰς αὐτοὺς καὶ οὐδέποτε νὰ νομίζῃ, ὅτι δύναται νὰ κάμῃ τι ἄνευ τῆς βοήθειας τοῦ Θεοῦ ἢ ἐναντίον τῆς θελήσεως αὐτοῦ ¹⁾. Ἡ ἀνθρωπίνη ἔπαρσις εἶναι ὕβρις κατὰ τοῦ Θεοῦ, εἶναι αὐτόχρημα ἀθεΐα καὶ ὡς τοιαύτη ἐπισύρει τὴν θείαν Νέμεσιν.

Αἱ νέαι ὁμῶς τῶν σοφιστῶν διδασκαλῖαι ὕψωσαν τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου, ἀπηλευθέρωσαν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, ὅπου πρότερον δεδεμένον ἑαυτὸν ἐθεώρει καὶ ὑπὸ τὰς ἀντιφάσεις τοῦ ὁποίου ἐβασανίζετο, ἔδωσαν εἰς αὐτὸν ἐλευθερίαν δράσεως, ἠλευθέρωσαν ἀπὸ τὴν πίεσιν τῆς θείας δυνάμεως καὶ ἀφήσαν αὐτὸν τελείως ἐλεύθερον νὰ διαμορφώσῃ τὴν ζωὴν του συμφώνως πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν του ἀντίληψιν καὶ ἰδίους νόμους.

Αἱ ἀντιλήψεις αὗται, ὡς ἦτο ἐπόμενονον, ἐτάραξαν τὰς

(Πρωταγόρας), 84 Β 5 (Πρόδικος), 88 Β 25 (Κριτίας), 82 Β, 3, 4, (Γοργίας).

¹⁾ Ἐν τούτοις ἡ ἐξάρτησις αὕτη ἐκ τῆς θεότητος δὲν πίπτει εἰς μοιρολατρείαν, διότι οἱ τραγικοὶ παρέχουσιν εἰς τὸ ἄτομον ἐλευθερίαν πρὸς δράσιν καὶ παριστῶσι τοῦτο ὡς ἐλευθέραν προσωπικότητα. βλ. διδ. ἐργ. σ. 7.

μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κρατούσας περὶ κόσμου τοιαύτας, διέσεισαν τὰ θεμέλια τῆς πολιτείας καὶ κοινωνίας καὶ ἐδημιούργησαν μίαν ἀρνηνικὴν καὶ μεταβατικὴν περίοδον. Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τούτων ὑπέστησαν μίαν ἀληθῆ ψυχικὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐχώρησαν πρὸς μεταβολὴν καὶ ἀντικατάστασιν τῶν ἤδη καθεστῶτων. «Οἱ μὲν γενεωτεροποιοὶ καὶ ἐπινοῆσαι ὄξεις ἐπιτελέσαι ἔργω θ' ἂν γνῶσιν»¹⁾ ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τόλμη καὶ σοφία συνεβάδιζον ἕκτοτε²⁾. Οὕτως αἱ πρόην ἠθικαὶ ἀξίαι τῆς ζωῆς ἀντεστράφησαν· «τόλμα μὲν γὰρ ἀλόγιστος ἀνδρία φιλέταιρος ἐνομίσθη, μέλλησις δὲ προμηθῆς δειλία εὐπρεπής, τὸ δὲ σῶφρον τοῦ ἀνάνδρου πρόσχημα, καὶ τὸ πρὸς ἅπαν ξυνετὸν ἐπὶ πᾶν ἄργόν... Ἀπλῶς δὲ ὁ φθάσας τὸν μέλλοντα κακόν τι δρᾶν ἐπηνεῖτο, καὶ ὁ ἐπικελεύσας τὸν μὴ διανοούμενον»³⁾.

Τὸ ἄτομον δὲν ἐλάμβανε τοῦ λοιποῦ ὑπ' ὄψει ὄρια ζωῆς, οὐδένα φόβον ἠσθάνετο ἀπέναντι Θρησκείας, Κράτους, Δικαίου καὶ κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων⁴⁾. Ὁ ἄνθρωπος περὶωρισθῆ μόνον εἰς τὸν ἑαυτὸν του, τὸν ὅποιον ἔταξε κέντρον καὶ σκοπὸν τῶν σκέψεων καὶ ἐνεργειῶν του. Τοὺς πάντας ἠγνῶει καὶ τὰ πάντα ἠρνεῖτο καὶ προὔδιδεν, δικίως κορέσθη τὰ ἀτομικά του πάθη καὶ ἰδιαιτέρως τὴν φιλοδοξίαν καὶ πλεονεξίαν του.

Οὕτω λοιπὸν ἀνεπτύχθη ὁ ἀπαίσιος *individualismus*. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι εἶχεν οὗτος πολὺ πρὶν προπαρασκευασθῆ, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος τοῦ Ε' καὶ ἀρχῆς τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος ἔφθασεν εἰς τελείαν ὀριμότητα καὶ προσέλαβε τὴν πλέον εἰδεχθῆ μορφήν του, ὡς ἐμφαίνεται ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῶν δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου καὶ ἀπὸ τὰ κωμωδούμενα ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Ἀρι-

¹⁾ Θουκ. I, 70, βλ. κατ. σ. 10 κ. ἐ.

²⁾ Εὐριπ. Μήδεια στιχ. 215, Ἑλένη στιχ. 813, Σοφοκ. ἀποσπ. 841.

³⁾ Θουκ. III, 82.

⁴⁾ Βλ. Λυσίου ἀπόσπ. 75, 83 (ἔκδ. Thalheim). Πρὸς Σίμωνα § 15. Ἰσοκράτους κατὰ Λοχίτου § 1. Ἀντιφῶντος Αα 4—Θουκ. III 82.

στοφάνους, ἅτινα εἶναι ἀληθινὸν ἀπείκασμα τῆς τότε ζωῆς ¹⁾).

Πρὸς ταχυτέραν δὲ διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν τῶν ριζοσπαστικῶν τούτων ἀντιλήψεων τῶν σοφιστῶν, αἵτινες ὑπενθυμίζουσιν εἰς ἡμᾶς τὰς ἀπὸ τινος εἰς τὴν Πατρίδα ἡμῶν ἐξ Ἀνατολῆς εἰσαχθείσας ἀναρχικὰς τοῦ κομμουνισμοῦ θεωρίας, συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ἡ ἀσυνδοσία, τῆς ὁποίας ἀπήλαυον κατὰ τὴν μεταβατικὴν ταύτην περίοδον οἱ νεωτερισταὶ διδάσκαλοι. Καὶ ναὶ μὲν τὸ ψήφισμα τοῦ Διοπέθους κατὰ τὸ ἔτος 430 π. Χ. ἐναντίον τοῦ Ἀναξαγόρου, ἢ καταδίκη τοῦ σοφιστοῦ Πρωταγόρου καὶ αὐτὴ αὕτη ἢ τοῦ Σωκράτους εἶναι δείγματα παρακολουθήσεως καὶ ἐλέγχου τῶν νέων διδασκαλιῶν, ἀλλὰ τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν ἀντίδρασιν, ἣν συνήντησαν αἱ νέαι αὗται θεωρίαι εἰς συντηρητικὰς τινὰς δμάδας τῶν μεσαίων κοινωνικῶν τάξεων, αἵτινες ἔμενον σταθεραὶ εἰς τὰς πατροπαραδότους θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς δοξασίας. Εἰς τὴν ἡγετιδα ὅμως τάξιν ἔχει ἄλλως τὸ πρᾶγμα, διότι αἱ σοφιστικαὶ διδασκαλίαι, αἱ ἀρνούμεναι Θεὸν καὶ ἠθικὰς ἀρχάς, ἐπιτηδείως ἀνεμιγνύοντο μὲ τὰς νέας ἐπιστημονικὰς γνώσεις καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ῥητορικὴν διδασκαλίαν, τὴν ἐπαγγελλομένην εἰς τὸν πολίτην τὴν ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐποχὴν του μόρφωσιν. Οὕτως αἱ νέαι ἀναρχικαὶ θεωρίαι ἐλαμβάνοντο ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων τάξεων ὡς χρυσοῦν καταπότιον. Ἐκεῖθεν δὲ διεδόθησαν αὗται καὶ εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις, οἱ δὲ σοφισταὶ ἐτύγγανον, ὡς εἰκόσ, μεγάλης προστασίας καὶ τιμῆς, διότι οἱ ἄρχοντες ἦσαν ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰ ἀναρχικὰ τούτων διδάγματα καὶ διέκειντο εὐνοϊκῶς πρὸς αὐτούς. Καὶ ἡγέρθη μὲν ἐναντίον των ὁ Σωκράτης, τοῦ ὁποίου ὁ ἄγων οὐδὲν ἄλλο ἦτο, εἰμὴ μία πρακτικὴ πολιτικοκοινωνικὴ ἀπόπειρα συγκρατήσεως καὶ

¹⁾ Βλ. Wundt M. Geschichte der griechischen Ethik. I. B Die Entstehung der griechischen Ethik. Leipzig. 1908 σ. 311.

βελτιώσεως τῆς διαφθειρομένης ὑπ' αὐτῶν κοινωνίας, ἀλλ' ὁ σπόρος εἶχεν ἐπιτηδεύως σπαρῆ, ὁ δὲ καρπὸς του εἶναι ἡ ὄψις, τὴν ὅποιαν παρουσιάζουσι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ διάφοροι τῆς ζωῆς ἀξίαι, περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν κατωτέρω ὁμιλήσει.

Ὁ ἀπαίσιος οὗτος individualismus, ὅστις ὠρθώθη ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ σκληρότητι πρὸς ἱκανοποίησιν του ὥθει τὸ ἄτομον εἰς δύο κυρίως ἐνεργείας, εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς ἐξουσίας ¹⁾ καὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν πλούτου.

α') Ἡ ἐξουσία.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην διακρίνει τις μίαν ἀκατάσχετον τάσιν πάντων τῶν πολιτῶν πρὸς κατάληψιν τῆς ἐξουσίας. Εἰς τοῦτο κυρίως συνέβαλεν ἡ δημοκρατία καὶ ἰδιαιτέρως ἡ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Περικλέους ὀχλοκρατία, ἣτις ἤνοιξεν εἰς πάντας τὰς πύλας τοῦ πολιτικοῦ σταδίου.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι οἱ ἄρχοντες τῆς δημοκρατίας τοῦ Περικλέους δὲν προήρχοντο ἀπὸ τὸν ὄχλον, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς εὐγενεῖς κύκλους. Ὁ Περικλῆς ἰδιαιτέρως ἦτο βασιλικὴ φύσις, ἡ ὅποια διὰ τῆς δυνάμεως τῆς προσωπικότητος αὐτῆς ἐν τῷ ἀθηναϊκῷ λαῷ εἶχε σχεδὸν ἀπεριόριστον ἐξουσίαν καὶ ἐκυβέρνηα τύποις βεβαίως μετὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ λαοῦ τὴν εὐρείαν ἐκείνην ἀττικὴν θαλασσοκρατορίαν.

Ἄλλ' εἶναι ἐπίσης ἀληθές, ὅτι ἀπὸ τοῦ ναυτικοῦ νόμου τοῦ Θεμιστοκλέους κατὰ τὸ ἔτος 483, ὅτε ἡ ναυτικὴ δύναμις ἐγένετο τὸ κύριον ὄπλον τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους, ἐδόθη ἡ δυνατότης εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν κατωτάτην κοινωνικὴν τάξιν, δηλ. εἰς τοὺς θῆτας νᾶ καταταγῶσιν εἰς τὸν ναυτικὸν καὶ νᾶ ἀποτελέσωσι τὰ πληρώματα αὐτοῦ. Δὲν ἐβράδυνεν ὁμῶς ν^ο

¹⁾ Θεοκ. III, 82.

ἀναπτυχθῆ εἰς τοὺς προλεταρίους τούτους πολίτας ἢ αὐτο-
συνείδησις καὶ τὸ πολιτικὸν αἴσθημα τῆς δυνάμεως, διότι
ἀντελήφθησαν, ὅτι εἶχον εἰς χεῖρας αὐτῶν τὴν τύχην
τοῦ κράτους των ¹⁾).

“Ὅθεν καθ’ ἣν ἐποχὴν ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τοῦ
λαοῦ ὁ Περικλῆς εἶχεν ἀρχίσει ποιά τις κατάπτωσις
τῆς δημοσίας ἀντιλήψεως, ἥτις ὅλον ἐχειροτέρευεν ²⁾.
Ἰδιαιτέρως δ’ ἐξεδηλώθη αὕτη μετὰ τὸν θάνατον
τοῦ Περικλέους κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Πελοποννη-
σιακοῦ πολέμου. Τοῦτο δὲ ἦτο πολὺ φυσικόν, διότι
ἐξέλιπεν ἡ ἰσχυρὰ ἐκείνη προσωπικότης, ἥτις ἐπὶ πάν-
τας ἐπεβάλλετο καὶ τὰ πάντα εἰς τὴν ἑαυτῆς θέλησιν
ὑπέτασεν. Νῦν ὅμως σκυτεῖς καὶ γναφεῖς καὶ ἐρέται
ἀνέρχονται ἐπὶ τὸ βῆμα, κρίνουσι καὶ ἐπικρίνουσι τοὺς
ἐν τέλει, εἰσηγοῦνται νόμους καὶ γενικῶς εἰπεῖν ἐκ-
θέτουσιν εἰς δημοσιότητα ἀπορρήτους κρατικὰς ὑπο-
θέσεις καὶ ἐνεργείας. Ἡ ἄνευ ὀρίων δ’ αὕτη ἐλευθε-
ρία συνετέλεσεν εἰς τὸ ν’ ἀναπτυχθῆ μία ἀπεριόριστος
λαϊκὴ κυριαρχία. Αὕτη δὲν ἀνεγνώριζε κατ’ ἀρχὴν πο-
λιτικὰ προνόμια εἰς τοὺς παλαιούς εὐγενεῖς, ἀλλὰ
καὶ τὴν πλουτοκρατίαν κατεδίωκε, διότι ὁ λαὸς τὸ
μὲν ἀπὸ πολιτικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ δὲ ἀπὸ φθόνον καὶ
ἀπληστίαν καθίστα ἀδύνατον τὴν συγκέντρωσιν ὑπερ-
βολικοῦ πλοῦτου εἰς χεῖράς τινων.

Ἐὸ δῆμος ὅθεν, εἰς τοῦ ὁποῦ τὰς χεῖρας ἢ ἐλευθερία
ἀπέβη ὀλέθριον διὰ τὸ κράτος σπλυν, ὥρμησε πλέον
ἀχαλίνωτος πρὸς τὴν ἐξουσίαν. Ταύτην ἐθεώρησεν ὡς
τὴν μεγίστην ἐν τῇ ζωῇ ἀξίαν, ὡς τὸ κάλλιστον τῶν ὄντων,
ὡς τὸ μέγιστον καὶ σεμνότατον καὶ περιμαχητότατον καὶ
τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀγαθῶν ³⁾, διότι ἐνόμι-
σεν, ὅτι μόνον αὕτη ὑπισχνεῖτο εἰς αὐτὸν δόξαν καὶ
συγχρόνως πλοῦτον. Τούτου ἕνεκα ἐθεωρήθη ἡ κτήσις

¹⁾ Βλ. Drerup Eng. Aus einer alten Advokatenrepublik (Demo-
sthenes und seine Zeit) Paderborn 1916 σ. 6.

²⁾ Ἰσοκρ. Ἀντίδ. § 308.

³⁾ Ἰσοκρ. Εὐαγ. § 49.

τοῦ ἀγαθοῦ τούτου ὡς ὁ ὕψιστος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. «Τὴν θεῶν μεγίστην ὥστ' ἔχειν τυραννίδα» ¹⁾. Ἐσχηματίσθη ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ ἐξουσία καθίστα τὸν κατέχοντα αὐτὴν παντοδύναμον, δι' ὃ καὶ θεὸς ἐκλήθη αὕτη· «ὦ μεγίστη τῶν θεῶν νῦν οὗσ' ἀναίδει, εἰ θεὸν καλεῖν σε δεῖ· δεῖ δέ· τὸ κρατοῦν γὰρ νῦν νομίζεται θεός», ὡς λέγει λίαν χαρακτηριστικῶς βραδύτερον ὁ Μένανδρος ²⁾. Τὸ πάθος δὲ τοῦτο τόσον ἐτύφλωσεν αὐτούς, ὥστε ἐθεώρει ἕκαστος ἑαυτὸν ἱκανὸν διὰ τὸ ἄρχειν καὶ δὲν παρεδέχετο εἰδικοὺς πρὸς τοῦτο ἄνδρας, ὡς ἦσαν ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Περικλῆς, καὶ δὲν ἀνεγνώριζεν ἰδιαίτερα προσόντα καὶ ἀρετὰς εἰς τοὺς τὰ τῆς πόλεως πρῶτα βουλομένους, πλὴν τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου, διότι διὰ τούτου μόνον ἠδύνατο νὰ ἄγῃ καὶ φέρῃ τὸν δῆμον ³⁾. Ὅθεν καὶ ἄωροι νεανίσκοι τινές, ἡλικίας μικροτέρας τῶν εἴκοσιν ἐτῶν, προσβληθέντες ἀπὸ τὸ μικρόβιον τῆς ἀρχομανίας ὥρμησαν μετ' ἀφαντάστου θράσους ἐπὶ τὸ βῆμα, διότι ἐπεθύμουν νὰ γίνῃσι προστάται τῆς πόλεως. Καὶ τόσον βαρεῖα ἦτο ἡ ἀσθένεια αὕτη, ὥστε ἂν καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων καὶ φίλων αὐτῶν εἴλκοντο βιαίως ἀπὸ τοῦ βήματος καὶ ἐνῶ οὕτως ἐγίνοντο καταγέλαστοι, ἐν τούτοις οὐδὲν τούτων ἠσθάνοντο, ἀλλ' ὡς πείσμονα παιδάκια προσεκολλῶντο ἐπὶ τοῦ βήματος, ἵνα μὴ ἐκεῖθεν ἀποσπασθῶσι καὶ τὴν πόλιν στερήσωσι τῆς πολυτίμου αὐτῶν πείρας ⁴⁾.

Ἡ μανία δ' αὕτη τοῦ ἄρχειν, ἥτις κατ' ἐξοχὴν προσέβαλε τοὺς νέους τῆς περιόδου ταύτης, ὥθει τούτους πρὸς τοὺς διδασκάλους τῆς πολιτικῆς τέχνης, ἵνα παρ' αὐτῶν παιδευθῶσιν εἰς πολιτικοὺς ἄνδρας. Ὑπῆρξε δὲ τόση ἡ φήμη τῶν σοφῶν τούτων ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ τόση ἡ ἐπιπολαιότης τῶν νέων, ὥστε οἱ δεύ-

¹⁾ Εὐριπ. Φοίνισ. στιχ. 506. Ἴων στιχ. 621. Ἐκάβη στιχ. 625.

²⁾ Μενάνδρ. ἀπόσπ. 257.

³⁾ Θουκ. III, 38. Ἄριστ. Ὀρνιθεσ στιχ. 1447. Ἴππεῖς στιχ. 1111. Βλ. διδακτ. ἐργ. σ. 22.

⁴⁾ Ξενοφ. Ἀπομνημ. III, VI, 1.

τεροι τούτων ἦσαν ἔτοιμοι τὰ πάντα νὰ θυσιάσωσιν, ἵνα διδαχθῶσι παρ' αὐτῶν τὴν τέχνην τῆς εὐβουλίας τῶν οἰκείων καὶ τῶν κοινῶν ¹⁾). Καὶ ἂν μὲν οἱ νέοι ὄρμων εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον διαπνεέμενοι ἀπὸ ἀνώτερα ἰδανικά, τὸ πρᾶγμα θὰ εἶχεν ἄλλως καὶ οὗτοι θὰ ἦσαν ἄξιοι πάσης τιμῆς· ἀλλ' εἶναι ἐξηκριβωμένον, ὅτι οὗτοι ἐπεδίωκον νὰ γίνωσιν ἄρχοντες, ὄχι διότι εἶχον συναίσθησιν τῆς ἀτομικῆς ἀξίας καὶ ἰκανότητος αὐτῶν, ὄχι διότι κατείχοντο ἀπὸ εὐγενῆ ἰδανικά διὰ τὴν πατρίδα των, ἀλλὰ διότι ἐπεθύμουν νὰ ἰκανοποιηθῶσι μίαν ἀνόητον κενοδοξίαν, ἣτις ἐγεννήθη ἐν αὐτοῖς καὶ κατέτρωγεν αὐτοὺς καὶ ἣτις ἀπέβη τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς περιόδου ταύτης. Ἐπίστευον δηλ. ὅτι ἡ ἐξουσία θὰ παρεῖχεν εἰς αὐτοὺς τὴν εὐχέριαν νὰ κορέσῃσι ποταπὰ ἀνθρώπινα πάθη, νὰ ἐπιδείξωσι τ. ἔ. τὸ θράσος καὶ τὴν δύναμιν αὐτῶν πρὸς διάπραξιν ἐγκλημάτων, νὰ βασανίσωσι συνανθρώπους, νὰ θαυμασθῶσιν ὡς ἰσχυροὶ τῆς ἡμέρας καὶ παντοδύναμοι καὶ τέλος νὰ πλουτήσωσι, διότι ἦτο ἡ ἐποχή, καθ' ἣν τὰ πάντα ἐπευγχάνοντο διὰ τοῦ χρήματος ²⁾). «Νῦν δὲ διὰ τὰς ὠφελείας τὰς ἀπὸ τῶν κοινῶν καὶ τὰς ἐκ τῆς ἀρχῆς βούλονται συνεχῶς ἄρχειν, οἷον εἰ συνέβαινεν ὑγιαίνειν ἀεὶ τοῖς ἄρχουσι νοσακεροῖς οὖσιν· καὶ γὰρ ἂν οὕτως ἴσως ἐδίωκον τὰς ἀρχάς», λέγει ὁ μέγας Σταγειρίτης φιλόσοφος ³⁾).

Τοῦτο δυστυχῶς ἦτο τὸ ἰδανικόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐνεπνέετο καὶ διὰ τὸ ὁποῖον ἐξεπαιδεύετο ἡ νεολαία τῆς μεταβατικῆς ἐκείνης περιόδου τῆς ἐλληνικῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ἣτις ὑπενθυμίζει τὴν παρ' ἡμῶν, πρὸ τῆς ἱστορικῆς 4ης Αὐγούστου 1936 δεκαετῆ περιόδου.

¹⁾ Πλατ. Πρωταγ. 310 Α—Ε.

²⁾ Βλ. Pöhlmann R. Isokrates und das Problem der Demokratie. München 1913 σελ. 79.

³⁾ Ἀριστοτέλους Πολιτικά, III, 6 1279α 13.

β') Ὁ πλοῦτος.

Καὶ ἡ δίψα τοῦ πλοῦτου ἀπέβη τὸ δεύτερον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς περιόδου ταύτης μέχρι τῆς ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἀτομικὸς ὠφελισμὸς εἶναι τὸ δεύτερον κέρασ τοῦ individualismus.

Τὸ ἀτομικὸν συμφέρον ἐρρῦθμιζε τὰς σχέσεις κρατῶν καὶ ἀτόμων πρὸς ἄλληλα. Ἡ πολιτικὴ ἐκανονίζετο πάντοτε ἀναλόγως τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων τῶν ἰθυνόντων¹⁾. Ἡ ἰδιοτέλεια, οἱ ἀτομικοὶ ὑπολογισμοὶ, τὸ ὑποκειμενικὸν συμφέρον ἀντικατέστησαν τὴν ἀντικειμενικὴν ἠθικὴν, τὸ συμφέρον τῆς δόξης εἰς πάσας τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Ὅπου δὲ οὗτοι τοῦτο καὶ τὴν ἠθικὴν ἐπεκαλοῦντο, ἦτο τοῦτο ἀπλῶς μία ἀναιδὴς ἐκμετάλλευσις παντὸς τιμίου καὶ ἱεροῦ καὶ μία ἀσπίς, ὅπισθεν τῆς ὁποίας ἐνήδρευον θρασεῖς οἱ ἰδιοτελεῖς σκοποὶ. Οἱ δὲ περὶ τῆς πολιτείας ἐνδιαφερόμενοι, οὐχὶ περὶ ταύτης, ἀλλὰ «περὶ τῶν ἰδία συμφερόντων ἐκάστῳ διεφέροντο»²⁾. Αἱ διάφοροι πολιτικαὶ διώξεις οὐδὲν ἄλλο ἐλατήριο εἶχον εἰ μὴ τὸν χρηματισμὸν. «Θέογνις γὰρ καὶ Πείσων ἔλεγον ἐν τοῖς τριάκοντα περὶ τῶν μετοίκων, ὡς εἶέν τινες τῇ πολιτείᾳ ἀχθόμενοι, καλλίστην οὖν εἶναι πρόφασιν τιμωρεῖσθαι μὲν δοκεῖν, τῷ δ' ἔργῳ χρηματίζεσθαι. Πάντως δὲ τὴν μὲν πόλιν πένεσθαι, τὴν ἀρχὴν (δὲ) δεῖσθαι χρημάτων³⁾. Οὐδόλως δὲ ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψει τὰ μέσα πρὸς ἀπόκτησιν πλοῦτου, διότι ὁ σκοπὸς ἠγίαζε ταῦτα⁴⁾. Πάντες οἱ ἠθικοὶ περιορισμοὶ καὶ πᾶσαι αἱ ἀνειλημμέναι ὑποχρεώσεις καὶ συμφω-

¹⁾ Βλ. Pöhlmann R. Grundriss der griechischen Geschichte 3 Aufl. σελ. 157.

²⁾ Λυσίου Δήμου Καταλ. ἀπολ. § 10.

³⁾ Λυσίου, κατὰ Ἐρατοσθ. § 6. Πρβλ. Ἰσοκράτ. Πρὸς Εὐθύφρονον § 12.

⁴⁾ Λυσίου κατὰ Ἐπικράτους § 11.

νίαι ἀπέναντι ἀτόμων καὶ ὀλότητος παρεβιάσθησαν καὶ κατερρακώθησαν. Φόνοι ¹⁾, ἐκβιασμοί ²⁾, κλοπαί ³⁾, καταχρήσεις δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν χρημάτων ⁴⁾, δόλιαι χρεωκοπίαὶ τραπεζῶν ⁵⁾, σφεστερισμοί ⁶⁾, δωροδοκίαὶ ⁷⁾, καὶ κερδοσκοπίαὶ ⁸⁾, διεπράχθησαν μὲ κυνικότητα πρὸς πλουτισμόν. Θεοὺς καὶ ἀνθρώπους ἠγροῦντο πρὸ τῆς λάμψεως τοῦ ἀργυρίου ⁹⁾. Τόση δὲ μανία καὶ ζάλη εἶχε τοὺς Ἕλληνας τῆς περιόδου ταύτης καταλάβει, ὥστε οὐ μόνον ἀπὸ τῶν ζώντων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτῶν ἔτι τῶν τεθνεώτων ἐτόλμων νὰ κερδίσωσι τι. Ὁ Λυσίας ἐπὶ παραδείγματι παρουσιάζει τὴν μητέρα τοῦ Φίλωνος ἐμπιστευομένην ἑαυτὴν πρὸς ταφὴν εἰς τὸν Ἀντιφάνη καὶ οὐχὶ εἰς τὸν υἱὸν τῆς Φίλωνος, διότι εἶχε σχηματίσει τὴν γνώμην, ὅτι ὁ υἱὸς τῆς δὲν θὰ ἐτέλει ἀκριβῶς πάντα τὰ κατὰ τὴν ταφὴν, ἀλλὰ θὰ κατεκράτει πρὸς ἴδιον κέρδος μέγα μέρος τῶν χρημάτων, τὰ ὅποια αὕτη διὰ τὴν κηδείαν καὶ ἐνταφιασμόν αὐτῆς ἤθελε καταλίπει, ἐπειδὴ «ἐνόμιζε τοῦτον κἂν ἀπὸ τεθνεώσης φέρειν ἑαυτῆς» ¹⁰⁾.

Ἡ δίψα αὕτη τοῦ χρήματος ἐγένετο καὶ μία τῶν κυριωτέρων αἰτιῶν πρὸς γένεσιν τῆς συκοφαντίας. Οἱ συκοφάνται τοῦ κέρδους χάριν ἐπετίθεντο κατὰ τῶν πλουσίων, ἐργῶν καὶ ἀδυνάτων πράττειν, οἵτινες «ἤναγκάζοντο τοῖς τ' ὀφείλουσι τὰ χρεῖα ἀφιέναι καὶ τοῖς συκο-

¹⁾ Ἀντιφ. Περὶ τοῦ Ἡρώϊδου φόνου § 58—60. Λυσίου κατὰ Ἑρατ. § 7, 8, 14.

²⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. II, IX, 1. Λυσίου. Κατὰ Ἑρατ. § 10—11.

³⁾ Ἀνδοκ. Περὶ τῶν μυστηρίων § 74. Λυσίου. Κατὰ Ἑρατοσθ. § 19. Κατὰ Νικομάχου § 25. Δήμου Καταλ. ἀπολ. § 19, 25.

⁴⁾ Ἀνδοκ. Περὶ τῶν μυστηρίων § 73. Λυσίου. Κατ' Ἀλκιβιάδου § 11. Κατὰ Ἐπικράτους § 9—12. Ἰσοκρ. Τραπεζ. 8—12, 23, 33.

⁵⁾ Ἀνδοκ. Περὶ τῶν μυστηρίων § 130.

⁶⁾ Λυσίου. Κατὰ Διογείτονος § 17. Πρὸς Εὐθύβουνον § 3.

⁷⁾ Λυσίου. Κατὰ Ἑρατοσθ. § 9. Ἀπολογία Δωροκίας.

⁸⁾ Λυσίου. Κατὰ Σιτοπωλῶν § 12—15. Πρὸς Καλλίμαχον § 11.

⁹⁾ Λυσίου. Κατὰ Ἑρατοσθ. § 9. Κατὰ Διογείτονος § 17.

¹⁰⁾ Λυσίου. Κατὰ Φίλωνος § 22. πρβλ. Δημοσθ. Κατὰ Ἀριστογ. Α'.

E. Γ. Δ. ΣΤΗΣ Κ. Τ. Π.
ΙΚΑΝΝΙΝΑ 2006

φαντοῦσι τὰ αὐτῶν διδόναι» ¹⁾). Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐξελίχθησαν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου εἰς αἰσχροτάτους καὶ ἐπικινδυνωτάτους ἐπαγγελματίας ἀργυρολόγους ἐκβιαστές. «Τούτων μὲν γὰρ (ἐν. συκοφαντῶν) ἔργον ἐστὶ καὶ τοὺς μηδὲν ἡμαρτηκότας εἰς αἰτίαν καθιστάναι (ἐκ τούτων γὰρ ἂν μάλιστα χρηματίζονται ²⁾)».

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ πλοῦτου κατὰ τὴν περιόδον ἐκείνην ἦτο μεγίστη. Ὁ πλοῦτος ὑπεβοήθει τοὺς ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ τοὺς ἐπιθυμοῦντας ταύτης νὰ κινῶνται ἐλευθέρως καὶ ἀφόβως ³⁾ πρὸς ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν των, νὰ δημιουργῶσι περιβάλλον, κλίμα, καὶ νὰ αἰσθάνωνται διὰ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ κολακειῶν τῶν περιβαλλόντων αὐτοὺς διπλασιαζόμενον τὸ αἶσθημα τῆς ζωῆς. Πρὸς δὲ τούτοις ἐκάλυπτεν ὁ πλοῦτος καὶ ἐμετρίαζε πάσας τὰς ἀδυναμίας, τὰς κακίας καὶ τὰ ἐγκλήματα αὐτῶν. Οὗτοι ἠδύναντο ἐπίσης λίαν εὐχερῶς νὰ ἐξαγοράζωσι καὶ τοὺς ἀνηγόρους των, διότι «καὶ τοὺς μὲν ἀδικοῦντας οἱ κατήγοροι ἐκκλέπτουσιν, ἀργύριον λαμβάνοντες· παρ' ὧν δ' ἂν μὴ κερδαίνωσιν, ἀδικοῦντας ἀποφαίνουσι» ⁴⁾. Ὁμοίως δ' εὐχερῶς ἠδύναντο καὶ τὰ στόματα τῶν ῥητόρων διὰ κερμάτων νὰ φράττωσιν, ὡς λίαν χαρακτηριστικῶς γράφει ὁ Ἀριστοφάνης «τὸ στόμα ἐπιβύσας κέρμασιν τῶν ῥητόρων» ⁵⁾. Ὁ πλοῦτος τούτου ἔνεκα ἐθεωρήθη παντοδύναμος. Ὁ χυσεὶς καὶ ὁ ἀργυρος ἐνομίσθησαν ὡς ἀληθεῖς θεοὶ καὶ ὄχι οἱ ἄνεμοι, τὸ ὕδωρ, ἡ γῆ, ὁ ἥλιος, τὸ πῦρ καὶ οἱ ἀστέρες, ὡς παλαιότερον ὁ Ἐπίχαρμος εἶχεν ὑπολάβει. Προσευχόμενός τις πρὸς τοὺς δύο τούτους μόνους δυνάστας, ἠδύνατο νὰ

¹⁾ Ἴσοκράτ. Πρὸς Εὐθύνουν § 13 πρβλ. § 8, 14. Ξενοφ. Ἑλλην. II, III, 12.

²⁾ Λυσίου. Δήμου Καταλ. ἀπολ. § 1, 26, 30, 45. Ὑπὲρ Πολυστράτου § 7. Περὶ τοῦ Σηκοῦ § 39. πρβλ. Ἴσοκρ. Πρὸς Καλλίμαχον § 7.

³⁾ Λυσίου. Ὑπὲρ τοῦ ἀδυνάτου § 17, 18.

⁴⁾ Λυσίου. Ὑπὲρ Πολυστράτου § 7. Πρβλ. Περὶ τοῦ Σηκοῦ § 39.

⁵⁾ Ἀριστοφ. Πλοῦτος στιχ. 379. πρβλ. Λυσίου. Κατὰ Ἐργοκλέους § 9. Κατὰ Φιλοκράτους § 6.

ἔχη τὰ πάντα, ἀγρούς, οἰκίας, θεραπείας, ἀργυρώματα, φίλους, δικαστάς, μάρτυρας. Ἄρκει νὰ δίδης ἐξ αὐτῶν καὶ «αὐτοὺς γὰρ ἔξεις τοὺς θεοὺς ὑπηρέτας» λέγει βραδύτερον ὁ Μένανδρος ¹⁾).

Ἄνακεφαλαιούντες ὄθεν τ' ἄνωτέρω περὶ τοῦ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην διαμορφωθέντος φιλοσοφικοῦ ιδεώδους ζωῆς παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ individualism οὗτος, τοῦ ὁποίου τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ ἦσαν ὁ πόθος πρὸς κατάληψιν τῆς ἐξουσίας καὶ ἀπόκτησιν πλούτου, εἶναι ἄνευ προηγούμενου. Οὐδεμία ἐποχὴ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, καθόσον βεβαίως γνωρίζομεν, ἔχει νὰ παρουσιάσῃ τοιαύτην εἰκόνα φιλοσοφικῆς καταστάσεως τοῦ Ἑλληνοῦ. Οὐδέποτε ὁ Ἑλληὴν παρουσιάσθη τόσον ἀτομιστῆς καὶ μετοιαῦτα περὶ ζωῆς ἰδανικά. Ὁ ἄνευ δὲ ὀρίων individualismus οὗτος ἔχεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, τεραστίαν ἐπίδρασιν ἐφ' ὅλων τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς περιόδου ταύτης. *Αἱ κοινωνικαὶ ἠθικαὶ ἀξίαι ἀπέβαλον τὸ καθολικὸν αὐτῶν κῦρος.* Τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη ὡς ὁ μόνος ῥυθμιστῆς καὶ τὸ μέτρον πασῶν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, ἵνα δυνηθῆ νὰ ἱκανοποιήσῃ ἀδέσμευτον πλέον τὸν ἀτομισμὸν του, ἠρνήθη εἰς ταύτας θείαν προέλευσιν καὶ ἀντικειμενικὴν ἀξίαν· δι' ἣν ὑπέταξε ταύτας καὶ διεμόρφωσε συμφώνως πρὸς τὴν ψυχικὴν του διάθεσιν καὶ τὰ ἀτομικὰ αὐτοῦ συμφέροντα, ὡς θέλομεν εὐθὺς ἀμέσως καταδείξει.

¹⁾ Μένανδρ. ἀποσπ. 737 (Kock). (Πρβλ. Ἴσοκρ. Πρὸς Καλλιμάχον § 11.